

PROLEGOMENA ZA PROBLEM PRVOBITNE CRKVE SVETOG TRIPUNA U KOTORU

Jovan Martinović

UDK 904.726 > (497.16 KOTOR) "08"

Izvorni znanstveni rad

Jovan Martinović

Opštinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Kotor

Autor donosi izvještaj o arheološkim istraživanjima kotorske katedrale sv. Tripuna. Nasuprot poznatog navoda Konstantina Porfirogeneta, o građevini koju se obično zamišljalo nalik zadarskom sv. Donatu, nalazi su na vidjelo iznijeli stariju crkvu četvrtastog tlocrta s troapsidalnim svršetkom i s upisanim križem nad kojim se dizala kupola. Ovaj nalaz analizira se u svjetlu značajnih arheoloških otkrića u kotorskim crkvama sv. Marije od Rijeke i sv. Mihovila.

Povodom jubileja osamstogodišnjice izgradnje katedrale sv. Tripuna u Kotoru, koji je na najsvečaniji način proslavljen upravo 19. juna 1966. godine, istog dana kada je kotorski biskup Majo prije 800 godina napisao povelju o posveti triju oltara nove velelepne romaničke Katedrale,¹ Odbor za proslavu izdao je malu spomen-knjigu sa nizom vrijednih priloga o mnogim vidovima života Katedrale tokom minulih vjekova.² Jedan od najskromnijih priloga o ovoj, inače dosta rijetkoj publikaciji, bio je i moj rad pod naslovom »Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX vijeka«, čiju reviziju sada namjeravam da uradim. Naime, u tom radu, pisanom bez ikakvih opipljivih materijalnih dokaza, osim izvora i postojeće literature, izvršena je najprije analiza literarnih i epigrafskih podataka o toj prvobitnoj crkvi, a zatim pokušaj opisne rekonstrukcije njenog hipotetičkog izgleda na osnovu poznatog Porfirogenetovog citata i najbliže analogije u vremenu i prostoru — crkve sv. Donata u Zadru. Na kraju je zaključeno da je neophodno izvršiti sistematska arheološka istraživanja na prostoru ispod sadašnje romaničke Katedrale i između ovog zdanja i obližnje zgrade Biskupije, pošto samo tako možemo naći

¹ *T. Smičiklas*, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. II, Zagreb 1904, str. 102, br. 98. Vidi opširnije: *A. Mayer*, *Catharensia*, Zbornik Historijskog instituta JAZU 1, Zagreb 1954, str. 101 i d.

² 800 godina katedrale sv. Tripuna u Kotoru (1166—1966), Kotor 1966; pom. članak str. 3—9.

odgovor na čitav niz otvorenih problema u vezi sa prvobitnom crkvom sv. Tripuna, koja je tada uglavnom bila poznata kao Porfirogenetova »rotunda«.

Prošlo je više od dvadeset godina i u tom periodu znatno su se izmijenila naša saznanja o kotorskoj Katedrali i uslovi za njihovo sticanje. Velika prirodna kataklizma, razorni potres od 15. aprila 1979. godine, koji je tako nemilosrdno zaustavio normalan tok života na širokom potezu Crnogorskog primorja i zaleđa, nije Malonovoj građevini nanio onoliko štete koliko su je rušili zemljotresi ranijih vjekova, ali su ipak ove svježije rane tražile hitnu sanaciju. Već tokom prvih razgovora o popravci Katedrale zaključeno je da je ovo jedinstvena prilika da se konačno odgovori na niz nejasnih pitanja oko romaničke građevine i prvobitne crkve. Međutim, iako je Katedrala uvijek isticana kao apsolutni prioritet ne samo u opštini Kotor i onom njenom dijelu koji je neposredno nakon zemljotresa, u oktobru 1979. godine, upisan u Listu svjetske prirodne i kulturne baštine i Listu svjetske kulturne baštine u opasnosti, te iako je još 1983. godine bio spreman projekt statičke sanacije ovog objekta, ipak je uslijed niza objektivnih i subjektivnih okolnosti i poteškoća popravka Katedrale od posljedica zemljotresa počela tek sredinom 1987. godine.

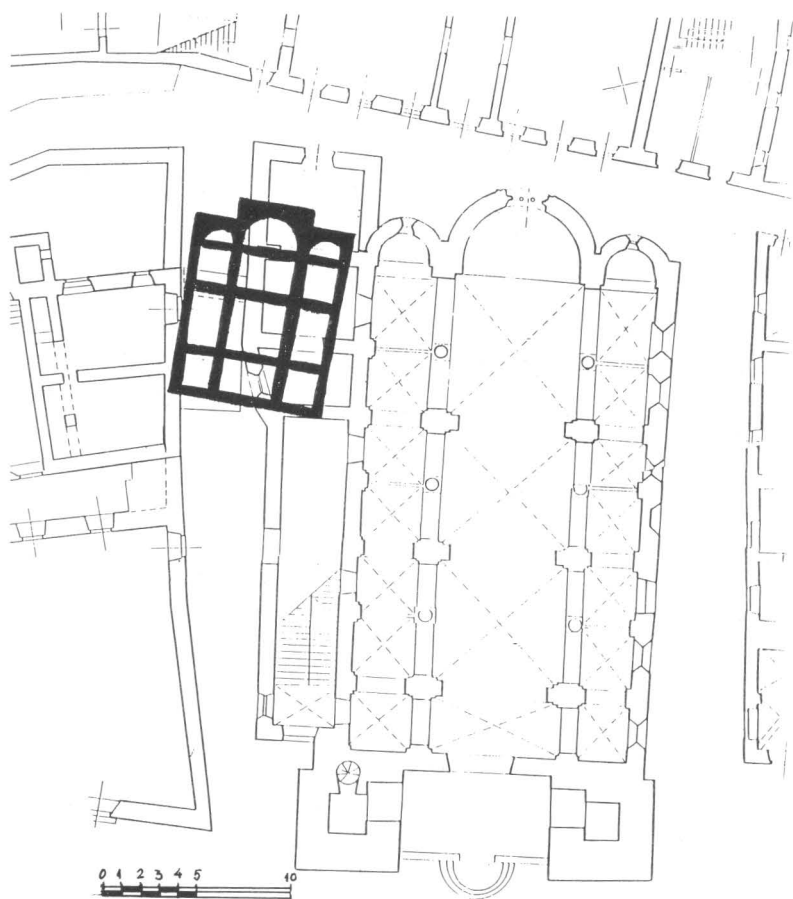
Naravno, prvi korak u lancu ovih radova bilo je opsežno i sistematsko arheološko istraživanje podzemlja Katedrale i njene najbliže okoline, koje je sticajem okolnosti bilo podvedeno pod istraživanja u cilju sagledavanja stanja temelja građevine radi što bolje statičke sanacije donjih partija objekta, a u isto vrijeme i radi izvođenja radova na drenaži podzemnih voda koje su ugrožavale temelje Katedrale. Stoga su i sama istraživanja bila najvećim dijelom uslovljena statičkim rješenjima, a mogla su se izvoditi samo do nivoa podzemnih voda, koji je srećom u ljetnim mjesecima relativno nizak i omogućava prodiranje u veće dubine podzemlja objekta.

Istovremeno su radovi morali biti podijeljeni u dvije faze, prostorno i vremenski razgraničene: u prvoj fazi istraživanja su se vršila u prostoru sakristije, prizidane izvana uz zdanje Katedrale sa sjeverne strane, te u ulici između Katedrale i obližnjeg objekta Biskupije i između sjeverne apsida Katedrale i sakristije,³ dok su u drugoj fazi izvođeni radovi u čitavoj unutrašnjosti Katedrale, u ulici koja teče iza apsida pravcem sjever — jug te na trgu ispred zapadne fasade Katedrale.⁴

Budući da su rezultati prve faze istraživanja bili vezani uz ostatke prvobitne crkve sv. Tripuna, a da u drugoj fazi nisu otkriveni nikakvi tragovi neke crkvene građevine pod korpusom romaničkog zdanja, to će ovdje biti prikazani opširnije nalazi tokom prve faze radova.

³ Radovima je rukovodio autor, a učešća su uzeli: dr Srđan Đurić, arheolog iz Beograda, mr Ilija Pušić, arheolog iz Herceg—Novog te saradnici Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora: arheolog—konzervator Vilma Kovačević, arhitekt—konzervator Ilija Lalošević i arh. tehničar Nada Vujošević.

⁴ Radovima je rukovodio autor, a učešća su uzeli: Milica Todorović, arheolog iz Beograda i saradnici Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora: arhitekt—konzervator Zorica Čubrović, arheolog—konzervator Vilma Kovačević i arhitekt—pripravnik Ljupka Roganović.

Odnos prvobitne crkve i romaničke katedrale sv. Tripuna

Iskopavanja su započela skidanjem kamenih ploča poda u sakristiji, radenog tokom XIX vijeka, pod kojim su pronađene dvije zidane grobnice koje su — analogno situaciji u ostalim istraženim kotorskim crkvama — služile za pokop sveštenika. Na osnovu iskustva iz ranijih iskopavanja bilo je poznato da je tlo u kome su građene takve grobnice, izuzetno oštećene poznijim prekopavanjima, te da se pravi rezultati mogu očekivati tek kad se ukloni taj devastirani sloj miješane zemlje, građevinskog šuta i amorfnog lomljenog kamena, debeo oko 1,50—1,70 m. Jedini nalaz vrijedan pažnje bio je ulomak grede preromaničkog zabata sa ornamentom kuka i početkom posvetnog natpisa: AD HONOR/em/, pronađen već u gornjim otkopnim slojevima, iz čega slijedi da je u nekom od brojnih ranijih prekopavanja odbačen kao nevažan.

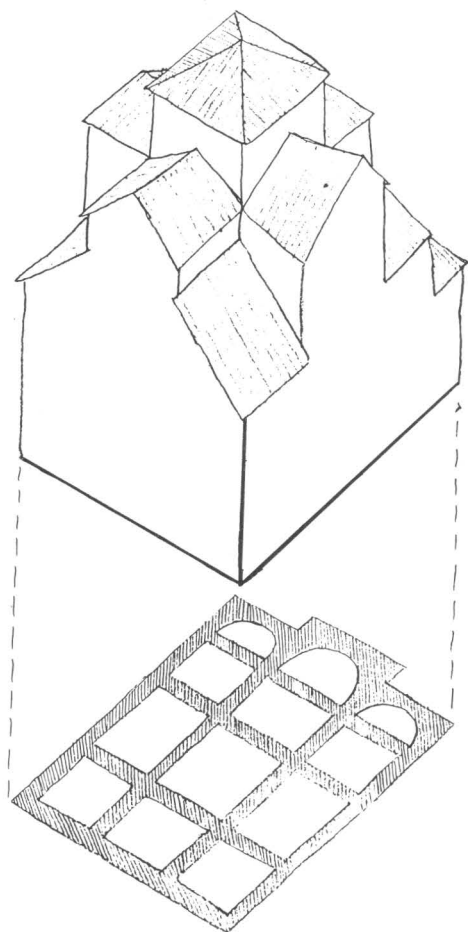
Pomenute grobnice su zidane od priklesanog kamena, a na bočnim zidovima su imale po dva ispusta u vidu kamenog zuba radi postavljanja daske — podnice za naknadni ukop, tako da je donji dio grobnice

Osnova novootkrivene prvobitne crkve sv. Tripuna

služio kao neka vrsta kosturnice.⁵ Položaj kostiju u grobnicama također svjedoči da su služile za brojne ukope, pošto nijedan kostur nije pronađen u pravilnom anatomskom položaju. U zemlji oko grobnica svuda su pronalazene kosti pokojnika pokapane bez ikakvog reda ili čak zgomilane u hrpe, što takođe svjedoči da su se ukopavanja u sakristiji Katedrale vršila mimo pravila, uz brojne devastacije ranijih prostih zemljanih raka.

⁵ Isti tip grobnica, rađenih od XVI—XIX vijeka, otkriven je tokom arheološkog istraživanja ostalih romaničkih kotorskih crkava: Sv. Marije Koledate (iz 1221. godine), Sv. Pavla (iz 1263. godine), Sv. Ane (ranije poznate pod imenom crkve Sv. Martina i Sv. Venerande, iz XIII vijeka), Sv. Mihaila (u sadašnjem obliku iz XIV vijeka, nad temeljima starije veće crkve pomenute 1166. godine), a u crkvi sv. Luke (iz 1195. godine) je još prilikom ranijeg konzervatorskog zahvata skinut naknadni pod od keramičkih pločica i ostavljen in situ stariji pod sastavljen od nadgrobničkih ploča takvih grobnica.

Zamišljena rekonstrukcija prvobitne crkve sv. Tripuna

Grobni prilozi nađeni u pomenutim grobnicama ili oko njih izuzetno su siromašni i sastoje se isključivo od nekoliko primjeraka mletačkih novaca specijalne emisije, kovane za Dalmaciju i tzv. mletačku Albaniju od 1640—1797. godine u apoenima od 1 i 2 solida, zatim od nekoliko primjeraka novca zvanih »folari«, kovanih u Kotoru tokom XIII vijeka, te nešto novca kotorske kovnice iz prvog perioda mletačke vladavine nad ovim gradom, od 1420—1640. godine.⁶

Nakon uklanjanja zidanih grobnica i slojeva šuta i zemlje, u dubljim otkopnim slojevima, počeli su se pojavljivati zidovi zidani od većih blokova kamena spojenog krečnim malterom. Uočeno je odmah da se jedan od tih zidova proteže u krivoj liniji i formira polukružnu unutraš-

⁶ Ova velika zbirka od oko 1.000 komada, pretežno bakarnog novca još nije prošla konzervatorski tretman nakon kojeg će biti posebno obrađena.

nju stranu neke apside. Kad je završen iskop i pažljivo čišćenje svih zidova u tom najnižem otkopnom sloju, otkrivena je slijedeća situacija:

- u istočnom dijelu prostorije sakristije, na prosječnoj dubini od 1,60 m, nalazi se veći dio centralne i čitava južna apside jedne manje trospidalne građevine, čiji južni zid teče uz sjeverni zid romaničke Katedrale sa malim odklonom prema sjeveru;

- apside su iznutra polukružne, a izvana pravougaone, dok je vanjsko lice zidova na istočnoj strani presvučeno tankim slojem maltera;

- manja južna apside prelazi u južni zid direktno, bez »ramena«;

- iz spoja centralne i južne apside produžuje se prema zapadu unutrašnji podužni zid, koji odvaja centralnu od južne lađe;

- u iskopu je otkriven i jedan poprečni zid pravca sjever — jug, koji je odvajao istočni od centralnog traveja;

- zidovi građevine su sačuvani najviše u dva reda temeljnog zida, a tek se mjestimično nalazi nekoliko blokova trećeg i četvrtog reda kamena;

- pod sjevernim temeljnim zidom sakristije nalazi se nekoliko velikih kamenih ploča, koje bi mogle poticati od originalnog poda građevine, ali možda ne na originalnom nivou;

- u sačuvanoj podlozi za pod od krupnijeg lomljenog kamena bili su formirani drenažni kanali, koji prolaze kroz pomenuti poprečni zid, a služili su za odvodnjavanje građevine zidane na terenu s obiljem podzemnih voda;

- zidovi su se mogli pratiti samo u velikoj prostoriji sakristije, a dalje prema zapadu, u jednoj manjoj pomoćnoj prostoriji, na njih je sjela konstrukcija jedne poznije grobnice smještene u arkadama, čiji su romanički lukovi vidljivi na unutrašnjem zidu te prostorije i izvana, u ulici između Katedrale i Biskupije, tako da je čitava jugozapadna četvrtina naše građevine morala ostati neistražena.

Budući da je položaj veće centralne i manje južne apside ukazivao na postojanje analogne sjeverne apside, iskopavanja su nastavljena u ulici između Katedrale i Biskupije. Nakon skidanja uličnog pločnika pojavili su se zidovi niza grobnica, prislonjenih sa spoljne strane uz sjeverni zid sakristije. Ove grobnice su pripadale romaničkoj i gotičkoj epohi i sadržavale su veliki broj ispreturanih kostura, sa oskudnim grobnim priložima, pretežno kotorskog novca mletačkog perioda XV—XVII vijeka. Oko grobnica je, kao i u sakristiji, pronađena velika količina ispreturanih kostura i grupa kostiju, sahranjivanih u golu zemlju oko Katedrale bez ikakvog reda i poremećenih naknadnim prekopavanjima.

Kada je uklonjen ovaj niz grobnica i slojevi zemlje pomiješane sa građevinskim šutom i lomljenim kamenom, dobila se slijedeća situacija:

- sjeverni zid sakristije uništio je potpuno završni sjeverni dio centralne apside i njen spoj sa manjom sjevernom apsidom;

- kasnije prizidane grobnice uništile su dio polukruga unutrašnjeg zida sjeverne apside;

- sačuvan je spoljašnji pravougaoni oblik sjeverne apside, koja takođe bez »ramena« prelazi u sjeverni zid građevine, koji se pak podvlači pod zid objekta i ogradnog zida dvorišta Biskupije;

— srednji podužni zid, analogan onome u sakristiji, sačuvan je samo u prvom redu temeljnog kamena, ali se njegovo zidanje može pratiti uz mali otklon u odnosu na sjeverni zid sakristije;

— otkriven je i nastavak poprečnog zida, uočenog u sakristiji, koji je dijelio istočni od centralnog traveja;

— pored ovoga, otkrivena su i dva poprečna zida, od kojih je jedan dijelio istočni travej od apsida, a drugi razdvajao centralni od zapadnog traveja;

— otkriven je također i zid glavne zapadne fasade i time dobijeni osnovni gabariti ove crkvene građevine: 13,75 × 10,5 metara;

— pod sjeverne lađe kaldrmisana je sitnijim i krupnijim lomljenim kamenom u kome je načinjen već pominjani drenažni kanal, čiji se otvor vidi u zapadnom zidu glavne fasade;

— ispred glavne fasade pronađen je prevrnuti antički cipus sa natpisom,⁷ upotrebljen možda kao ploča za pristup u crkvu;

— na istom položaju, van crkve, pronađeni su ulomci nekoliko sarkofaga bez natpisa i ukrasa, upotrebljenih kao »spolia« u zidovima kasnijih grobnica.

Iz svega izloženog slijedi da je tokom prve faze istraživanja podzemlja kotorske romaničke Katedrale iz 1166. godine, u prostoru između osnovnog korpusa ovog zdanja i obližnjeg objekta biskupije — djelimično uništena ili pokrivena kasnijom romaničko-gotičkom prigradnjom sakristije i nizom naknadnih grobnica — otkrivena jedna starija crkvena građevina, relativno skromnih dimenzija ali od velikog interesa za nauku, koja po karakteristikama nalaza, po dubini na kojoj je nađena i drugim okolnostima predstavlja izuzetno značajan nalaz vezan uz najstariju istoriju grada Kotora i osnovano navodi na pomisao da se radi o najstarijoj zabilježenoj crkvenoj građevini u tom gradu, odnosno, o prvobitnoj crkvi sv. Tripuna, o kojoj donosi vijest Konstantin Porfirogenet.

Da bi se ovo i dokazalo, potrebno je prije svega izvršiti sveobuhvatnu kritičku analizu arheoloških podataka i svih vrsta izvora koji se odnose na ovaj jedinstveni spomenik ranosrednjevjekovnog života Kotora.

Vršeći arhitektonsku analizu otkrivenih temelja prvobitne crkve sv. Tripuna, možemo doći do slijedećih zaključaka:

— Osnovni oblik prvobitne crkve je kvadrat približnih dimenzija 10,50 × 10,50 m, u koga je upisan tzv. »grčki krst« jednakih krakova.

— Uz ovaj osnovni korpus dodat je apsidalni dio sa tri izvana pravougaone a iznutra polukružne apsida, čija je širina jednaka širini osnovnog korpusa (10,50 m), a dužina iznosi 3 m.

— Moguće je uspostaviti modularnu mrežu građevine na osnovu debljine zida od 2 stope po 31 cm, odnosno, modula od 62 cm.

— Širina srednje lađe i centralnog traveja je jednaka i iznosi po 3,40 m (5,5 modula), dok širini sjeverne i južne lađe odgovara širina zapadnog i istočnog traveja, odnosno, 2,15 m ili 3,5 modula.

⁷ Sličan cipus u obliku masivnog kamenog paralelopipeda kao i donji dio drugog takvog spomenika pronađeni su, upotrebljeni kao spolia u srednjevjekovnim zidovima, prilikom radova na sanaciji Doma kulture u Kotoru i biće posebno objavljeni.

— Kao kod većine takvih izrazito centralnih građevina, nad presjecištem srednje lađe i centralnog traveja mogla se uzdizati kupola, koju su podržavali stubovi ili zidani pilastri.

— Srednja lađa i centralni travej mogli su biti presvođeni bačvastim svodovima, a ostali prostor sa četiri krstata svoda.

— Na osnovu ustanovljenog modula bilo bi moguće izvršiti pokušaj idealne rekonstrukcije elevacije ove crkvene građevine, uzimajući uvijek u obzir kao osnovnu jedinicu kvadrat čije stranice mjere 5,5 odnosno 3,5 modula; pri tome bi centar krivine bačvastog svoda nad srednjom lađom i centralnim travejem mogao da bude na sredini stranice drugog kvadrata veličine 5,5 modula, dok se za bočne lađe i zapadni i istočni travej to moglo uraditi nad dva kvadrata veličine 3,5 modula.

— Vrlo je teško zamisliti oblik kupole i način na koji se prešlo iz kvadratne u kružnu osnovu — da li pomoću trompa ili pandantiva, ali bi bilo logičnije pretpostaviti da je kupola bila izvana četvrtasta sa četvoroslivnim krovom, da su srednja lađa i centralni travej bili prekriveni dvoslivnim krovovima, a sjeverna i južna lađa nižim, jednovodnim krovovima.

— Iz svega navedenog slijedi da je čitava unutrašnjost građevine bila saglediva gotovo sa svakog mjesta, te se i pored relativno skromnih dimenzija mogla činiti dosta prostranom.

— Isto tako, zbog pretpostavljenih svodova, okrugle kupole i polukružnih apsida presvođenih polukalotama, ova građevina je mogla — makar iznutra — davati utisak okrugle, zaobljene građevine, odnosno, svakako građevine centralne osnove.

Ne treba ići daleko od Kotora da bi se pronašla najbliža analogija ovom našem nalazu. Na Prčanju, naselju na zapadnoj obali Kotorskog zaliva u podnožju brda Vrmac, na lokalitetu Marasovići, otkriveni su ostaci ranosrednjovjekovne crkve sv. Tome, koja u osnovi predstavlja klasičan tlocrt grčkog krsta upisanog u kvadratu, sa tri iznutra polukružne, a izvana pravougaone apside na južnom, sjevernom i istočnom kraju krakova krsta i sa četiri stuba nosača kupole na presjecištu srednjeg broda i centralnog traveja.⁸

Jedina, i to samo približna analogija u našoj zemlji za ovakav tip crkve bila bi kripta crkve sv. Petra Starog u Dubrovniku, a u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi zapadne Evrope poznata crkva San Satiro u Milanu i oratorij Teodulfa, biskupa Karla Velikog, u Germigny-des-Pres kod Orleansa u Francuskoj, koje su građene krajem VIII i početkom IX vijeka. No budući da se porijeklo Teodulfovog oratorija, preko španskih spomenika vezuje za spomenike hrišćanske arhitekture Bliskog istoka, V. Korać kasnije naziva crkvu sv. Tome na Prčanju »jedinstvenim spomenikom na istočnoj obali Jadrana«, te razvijajući dalje temu o odnosu arhitekture ovog područja prema vizantijskoj i karolinškoj arhitekturi, ovako zaključuje: »Prava krstovidna forma prčanjske crkve i njena posveta jednom apostolu, Tomi, navodi na misao da njeno arhitektonsko rešenje vodi poreklo od znamenitog apostolskog martirijuma u Carigradu, od tamošnje crkve sv. Apostola.«⁹

⁸ V. Korać — J. Kovačević, Crkva sv. Tome u Prčanju u Boki Kotorskoj, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. XI—1, Beograd 1970, str. 107—114.

⁹ V. Korać, Između Vizantije i Zapada, Beograd 1987, str. 25—26.

S druge strane, T. Marasović u svojim studijama tipologije i morfologije oblika ranosrednjovjekovnih građevina na našoj jadranskoj obali¹⁰ uopšte ne vrši klasifikaciju prčanjске crkve sv. Tome, dok crkvu sv. Petra Starog u Dubrovniku svrstava u grupu pod nazivom »Bizantinizam«, zajedno sa crkvama sv. Lovre i sv. Nediljice u Zadru, crkvom sv. Barbare u Trogiru, sv. Eufemije u Splitu i sv. Mikule u Splitu (Veli Varoš), građenim u širokom rasponu od IX do XI vijeka.¹¹

Iz svega gore izloženog možemo izvući slijedeće zaključke: — Osnova novootkrivene prvobitne crkve sv. Tripuna u Kotoru pokazuje u unutrašnjoj koncepciji veliku sličnost s osnovom crkve sv. Tome na Prčanju; jedino su apside sa sjevernog i južnog kraka upisanog krsta prčanjске crkve kod naše prvobitne crkve prebačene na istočni kraj sjevernog i južnog broda.

— I jedna i druga crkva pripadaju tipu martirija, najčešće građenih kao građevine centralne osnove, s tim što je prčanjска crkva posvećena jednom apostolu, Tomi, a kotorska izvornom mučeniku sv. Tripunu, za koga predanje kaže da je rođen u naselju Sampsada kod Apameje u Frigiji (Mala Azija), te da je stradao mučeničkom smrću u progonima cara Decija 250—253. g. naše ere.¹²

— Iako obje crkve pokazuju veliku sličnost sa spomenicima karolinške uticajne sfere, nema sumnje da korijen vuku iz Vizantije u kojoj se tokom VII—IX vijeka gradi znatan broj spomenika centralne osnove tipa upisanog grčkog krsta.

— Budući da ova dva spomenika stoje izdvojeni, u području u koje su se oduvijek miješali uticaji Istoka i Zapada, može se ipak ostaviti otvorenim pitanje da li je ovaj tip crkve stigao u Boku Kotorsku iz Vizantije ili iz Karolinškog kruga, ili je pak uticaj došao preko mora, iz susjedne južne Italije, odnosno, pokrajine Puglia, koja je u kasnijim vjekovima, a posebno u romanici, znatno uticala na koncepciju i način komponovanja prostora i volumena crkava u Kotoru, što do sada nije u dovoljnoj mjeri isticano.

Budući da sve naprijed izneseno direktno ruši ustaljenu predodžbu o prvobitnoj crkvi sv. Tripuna kao građevini okrugle osnove, ili tzv. Porfirogenetovoj »rotundi«, potrebno je izvršiti analizu i ostalih izvora, literarnih i epigrafičkih, koji donose makar i oskudne vijesti o postojanju rane crkve posvećene maloazijskom mučeniku Tripunu u Kotoru.

Od izvornih literarnih djela jedini izvor je spis Konstantina Porfirogeneta »de administrando imperio«,¹³ nastao sredinom X vijeka. Od podataka koji se u ovom djelu direktno odnose na prvobitnu crkvu sv.

¹⁰ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilog istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978; isti, Regionalni južnodalmatinski tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960; isti, Byzantine Component in the Dalmatian Architecture from 11th to 13th Century, Zbornik radova »Studentica i vizantijska umetnost oko 1200. godine«, Naučni skupovi SANU, knj. XLI, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 11, Beograd 1988, str. 455—462.

¹¹ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji, tab. I. G.

¹² I. Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938.

¹³ Korišten tekst: F. Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. VII, Zagreb 1877, str. 400—417.

Tripuna postoji samo jedna rečenica, na osnovu koje se do sada smatralo da je u Kotoru, u doba koje je prethodilo nastanku Porfirogenetovog spisa, postojala crkva posvećena sv. Tripunu koja je bila okrugle osnove.

Međutim, da bi se dobila jasnija slika ukupne problematike, potrebno je sagledati sve podatke koje Porfirogenet donosi kod opisivanja gradova i objekata u njima na našoj obali, te podvrći analizi terminologiju koju on u tom opisivanju upotrebljava.

Ovi podaci se mogu grupisati na slijedeći način:

— Porfirogenet daje opširnije opise za slijedeće gradove na našoj obali i to ovim redosljedom: Dubrovnik, Split, Trogir, Kotor i Zadar.

— Svih pet gradova nazvani su prosto: κάστρον, samo se za Zadar dodaje atribut: τὸ κάστρον μέγα, što je i razumljivo budući da je Zadar bio sjedište vizantijske teme Dalmacije.¹⁴

— Gradski zidovi se pominju samo u slučaju Splita i Dubrovnika. Međutim, dok se za Dubrovnik zidovi ne opisuju, već se samo kaže da su njegovi građani sagradili najprije mali grad (πρότερον μικρόν), pa zatim veći (πάλιν μείζον), a na kraju mu proširili bedeme (τείχος) kako bi omogućili da se šire i množe,¹⁵ u slučaju Splita se opisuje izgled bedema i kaže da zid nema ophodnu galeriju (περίπατον) niti kule (προμαχῶνας), već je jednako visok, sa otvorima za strijele.

— Tehnika zidanja se pominje jedino u slučaju Splita, gdje se navodi da zid nije zidan od opeka (ἀπὸ βησάλω) ili maltera (ἀπὸ ἐγχορήγον), već od četvrtastih kamenih blokova (ἀπὸ λίθων τετραπεδίων), dugačkih 1—2 hvata, širokih do 1 hvata, spojenih međusobno željezom zalivenim olovom (μετὰ σιδήρων ἐνμολίβδῳ ἐνχυλιασμένων).

— Civilne zgrade profane arhitekture pominju se jedino u slučaju Splita, gdje Porfirogenet opisuje samu Dioklecijanovu palatu, nazivajući je njegovom kućom (ἴδιον οἶκον). Pored ovoga, on navodi pojmove: dvor (αὐλή) i palata (παλάτιον), ali dalje kaže da je većina ovih građevina razrušena, osim episkopije (ἐπισκοπεῖον). Sačuvana je još i crkva (νάος) sv. Dujma, u kojoj ovaj počinje na ležaju (odru) samog cara Dioklecijana.

— Međutim, Porfirogenet vrlo dobro zna i za podrumske prostorije Dioklecijanove palate, koje su iz temelja nastale (ὑπάρχουσιν) ispod (ὑποκάντο) palate, po njemu, kao zatvori za svirepo mučene svece. Za opis ovih podrmskih prostorija car-pisac upotrebljava termin: εἰληματικά καμάρα, na što ćemo se vratiti kasnije.

— Nadalje, Porfirogenet navodi da su u gradu podignuti lijepi stubovi (κίονες πίκνοι) na kojima su ukrasi u obliku kapitela (κοσμίταξ), gdje je Dioklecijan htio podići zasvođene prostorije (εἰληματικά καμάρα) da pokriju čitav grad, i sagraditi palatu i sve zgrade u gradu iznad tih svodova (ἐπάνω τῶν εἰλημάτων) na dva ili tri sprata, ali je samo mali dio grada pokrio.

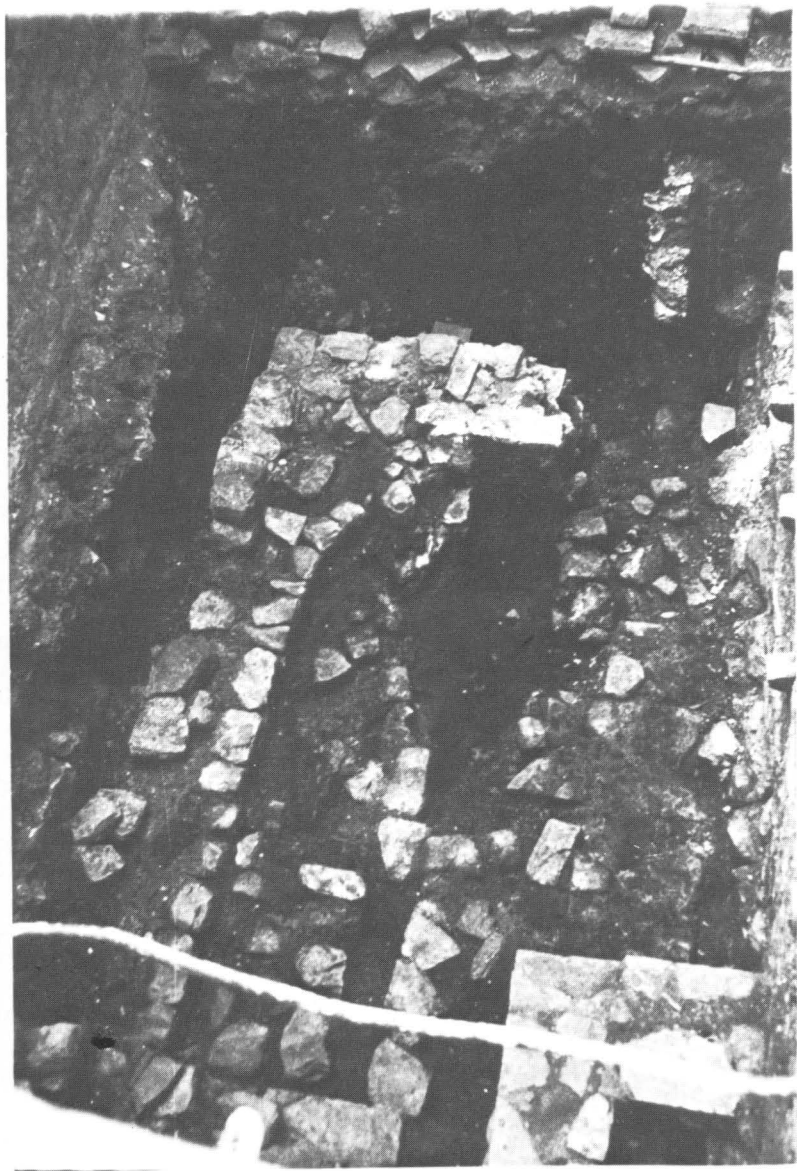
— Što se tiče crkava u gore navedenim gradovima, Porfirogenet ih sve naziva istim terminom: νάος. Pored naprijed pomenute crkve sv. Dujma, odnosno, Dioklecijanovog mauzoleja u Splitu, čiji opis nije done-

¹⁴ Vidi: M. Suić, Zadar u »de administrando imperio« Konstantina Porfirogeneta, Radovi Zavoda JAZU XXVII—XXVIII, Zadar 1981, str. 5 i d.

¹⁵ Ž. Rapanić, Marginalia o »postanku« Dubrovnika, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 12, Zagreb 1988, str. 39—48.

sen, car pominje još crkve u Dubrovniku, Kotoru i Zadru, dok za Trogir samo kaže da u gradu počiva sv. Laurencije đakon.

— U slučaju Dubrovnika, na kraju teksta, nakon jedine datacije koja se mora prihvatiti kao apsolutno tačan datum nastanka čitavog

Prvobitna crkva sv. Tripuna: sjeverna apsida u ulici između katedrale i biskupije

spisa,^{15a} kaže se da u gradu počiva sv. Pankracije u crkvi sv. Stefana u središtu grada (μέσον τοῦ αὐτοῦ κάστρου), ali ne daje nikakav opis građevine.

— Očigledno veoma dobro obaviješten o Zadru, Porfirogenet daje vrlo detaljan opis crkava u ovom gradu. Za crkvu sv. Anastazije kaže da je izduženog oblika (δρομικός) poput crkve Halkopratije, da ima zelene i bijele stubove (μετὰ κίονων πρασίνων καὶ λευκῶν), da je sva ukrašena starinskim slikama (ὕλογραφία ἀρχαία); pod joj je bio izrađen od lijepih pločica (συγκοπῆς θαυμαστῆς) — očigledno od mozaika. Pored ove crkve je druga crkva sv. Trojice, odnosno, današnja crkva sv. Donata, za koju Porfirogenet također upotrebljava termin: νόος εἰληματικός, naime: »okrugla« ili »zasvedena«, pa dalje kaže da je iznad nje druga crkva, i ona »okrugla« ili »zasvedena« (καὶ ἀντὸς εἰληματικός), u koju se ulazi preko spoljnih stepenica (διὰ κοχλειαζ).

— Opis Kotora kod Porfirogeneta predstavlja mješavinu legende i stvarnosti i vrijedi ga još jednom ponoviti: »Grad Kotor na jeziku Romeja znači suženo i stisnuto, pošto se more zavlači kao uski jezik do 15 i 20 milja i na kraju mora je grad. Oko ovog grada su visoke planine, tako da se sunce vidi ljeti samo oko podne, a zimi nikako. U tom gradu počiva sv. Tripun koji sigurno liječi sve bolesti, a najbolje one koji su obuzeti zlim duhovima; njegova je crkva okrugla (ili: zasvedena)« (ὁ δὲ νόος αὐτοῦ ἐστὶν εἰληματικός).

Smatramo da nije potrebno komentarisati čitav tekst pasusa o Kotoru, već samo posljednju rečenicu koja je ključ za sve što je do sada napisano o prvobitnoj crkvi sv. Tripuna, posmatrajući je u kontekstu gore iznesenih podataka.

F. Rački je u svom izdanju Porfirogenetovog djela donio paralelni prevod izvornog grčkog teksta na latinski jezik,¹⁶ na kome ova rečenica glasi: »Templum vero ipsius rotundum est«.

Iz ovoga je nastala uobičajena fraza »rotunda sv. Tripuna« koja se koristila u literaturi, a i u običnom govoru za označavanje prvobitne crkve sv. Tripuna, mada se do sada nije znala ni tačna lokacija ni arhitektonski sklop te građevine.

I. Stjepčević, koji je napisao do sada najcjelovitiji ukupni prikaz romaničke katedrale sv. Tripuna iz XII vijeka,¹⁷ govoreći o prvobitnoj crkvi kaže da je ona »predstavljala centralnu građevinu tzv. bizantinsko-langobardskog stila, uobičajenog iz tog doba uz obalu Jadrana«. Sve kasnije naučne rasprave koje su se odnosile na istu temu, preuzimale su ovo tradicionalno mišljenje i na njemu gradile dalje zaključke.

Tako Lj. Karaman,¹⁸ raspravljajući u prvom dijelu svog rada o stilskoj i hronološkoj pripadnosti kotorskog ciborija sa natpisom: ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORUMQ(ue) MAIOREM i upoređujući ovaj fragment sa ulcinjskim ciborijem i natpisom o gradnji crkve sv. Marije

^{15a} Datacija glasi: VII indikcija 6457. godine od stvorenja svijeta, odnosno, 949. godina naše ere.

¹⁶ F. Rački, MSHSM, VII, str. 403.

¹⁷ I. Stjepčević, o.c.

¹⁸ Lj. Karaman, O slijedu gradnje katedrale u Kotoru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, str. 5.

Prvobitna crkva sv. Tripuna: dio centralne i južna apsida u istočnom dijelu sakristije katedrale

»in Punta« u-Budvi, kaže o prvobitnoj crkvi doslovno ovo: »Car Konstantin Porfirogenet piše o toj crkvi sredinom 10. stoljeća, da je to bila okrugla građevina (νόσ εἰλημακός). Car Konstantin upotrebljava isti izraz i za rotundu podignutu oko god. 805. u Zadru od biskupa Donata. Prema tome moramo prvu kotorsku katedralu (sic!) zamisliti kao centralnu građevinu kružne osnove, iako ne možemo znati koliko je ona, u konstrukciji i dimenzijama, odgovarala zadarskom S. Donatu«.

Međutim, pojavile su se i druge varijante prevoda ove ključne rečenice o prvobitnoj crkvi sv. Tripuna. Tako B. Ferjančić u svom opsežnom komentaru Porfirogenetovog djela¹⁹ doslovno je prevodi ovako: »njegov hram je zasvođen«, iako u komentaru²⁰ preuzima Stjepčevićev opis: »sagrađena u vizantijsko-langobardskom stilu«. Međutim, važno je

¹⁹ B. Ferjančić, Spis o narodima, Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom II, Beograd 195, str. 23.

²⁰ Ibidem, bilj. 50.

napomenuti da taj autor isti izraz: »zasvođen« upotrebljava prevodeći pasuse s Porfirogenetovim opisom podruma Dioklecijanove palate u Splitu²¹ jednako kao i crkve sv. Trojice, odnosno sv. Donata u Zadru,²² mada u komentaru za ovu crkvu kaže da je »hram zasvođen i okruglog oblika.«²³

Povodom proslave 800. godišnjice Katedrale, 1966. godine, održan je u Kotoru naučni skup posvećen svim aspektima života ove značajne građevine na kome je J. Kovačević²⁴ pokušao da odlučno prekine raspravu o tome da li je prvobitna crkva sv. Tripuna bila okrugle osnove ili samo presvođena, pišući doslovno: »Što se tiče podatka Konstantina Porfirogenita o obliku hrama sv. Tripuna njega treba tumačiti kao okrugao, dakle rotonda, a ne kao zasvođen, presvođen«. Time je sve do otkrića temelja naše crkvene građevine u prostoru između romaničke Katedrale i biskupije u Kotoru, koju smo identifikovali sa prvobitnom crkvom sv. Tripuna, bila otklonjena svaka dilema u pogledu tumačenja Porfirogenetovog navoda o toj crkvi.

Ovdje je važno napomenuti da je u proljeće 1988. godine započelo sistematsko arheološko istraživanje cjelokupnog unutrašnjeg prostora koga pokriva romanički korpus Katedrale, tokom kojeg je otkriven jedan broj zidova raznih epoha, međusobno vrlo malo srodnih, postavljenih u raznim pravcima. Ovi zidovi, djelimično uništeni gradnjom kasnijih grobnica u unutrašnjosti Katedrale, ni u jednom slučaju ne ocrtavaju neku građevinu niti se mogu suvislo povezati u tlocrt neke crkve, pogotovo ne crkve okruglog oblika kakva bi se mogla očekivati na osnovu citiranog Porfirogenetovog opisa.²⁵ Radi se očigledno o objektima raznih funkcija, stambenog ili čak ekonomskog karaktera, koji su prethodili gradnji romaničke Katedrale, odnosno, morali biti uklonjeni radi njene izgradnje. Naime, prosto je nemoguće zamisliti da je u gustom urbanom tkivu srednjevjekovnog Kotora unutar gradskih bedema, gdje je inače dragocjen svaki pedalj slobodnog terena za gradnju, postojala jedna čista površina tolikih razmjera da se na njoj mogla nesmetano graditi ogromna građevina Katedrale. Očigledno je da su za njenu izgradnju morali biti žrtvovani brojni objekti različitog karaktera, među njima i jedan bunar, koji je ostao zarobljen unutar južnog broda Katedrale.

Ovaj negativan nalaz još je više otvorio mogućnost diskusije o vjerodostojnosti Porfirogenetovog podatka, odnosno, o preciznosti njegovog opisa prvobitne crkve sv. Tripuna.²⁶ Sada je bilo prije svega potrebno proanalizirati upotrebu atributa *εἰληματικός* u Porfirogenetovom djelu u odnosu na opise građevina profanog ili sakralnog karaktera na našoj obali. Osim vrlo opsežnog opisa unutrašnjeg izgleda crkve sv.

²¹ Ibidem, str. 22.

²² Ibidem, str. 24.

²³ Ibidem, bilj. 55.

²⁴ J. Kovačević, Kotor i crkva sv. Tripuna u IX veku, Starine Crne Gore, III—IV, Cetinje 1965—66, str. 101. i d.

²⁵ Arheološki nalazi iz druge faze iskopavanja katedrale sv. Tripuna obradiće se u posebnom radu.

²⁶ Moraćemo ostaviti po strani činjenicu da se ovdje radi o rečenici na kraju pasusa o Kotoru, pa bi se čak moglo posumnjati da se radi o glosi kasnijeg prepisivača carevog djela, što je blisko logici ali teško za dokazivanje.

Anastasije u Zadru, što je najdetaljniji podatak za jedan crkveni spomenik na našoj obali, Porfirogenet daje i opis njenog opšteg izgleda, upotrebljavajući atribut: *δρομικός*, »izdužen«, »poput puta«.²⁷ Ali to je jedina opozicija pridjevu *ελληματικός* koji je u tekstu upotrebljen čak šest puta, i to tri puta u pasusu za opis Splita, jedan put u pasusu sa opisom Kotora i dva puta u pasusu o Zadru.

U pasusu o Zadru atribut *ελληματικός* se u oba slučaja odnosi na crkvu sv. Trojice, odnosno, Sv. Donata, čiji je arhitektonski sklop očigledno bio veoma dobro poznat caru-piscu. Ova građevina je izvedena konstrukcijom dvaju koncentričnih zidnih platna, možda sa kupolom nad okruglim centralnim prostorom. Uz perimetralni zid na istočnoj strani prislonjene su tri polukružne apside, nadsvodene polukalotama. Vanjski prstenasti omotač podijeljen je na prizemlje i sprat, koji poput matroneja ili katekumeneja nadvisuje centralni prostor, komunicirajući s njim preko lučno zasvedenih otvora, sa pristupom preko vanjskog stepeništa. Sve ovo je sadržano u Porfirogenetovom tekstu, gdje je s punim pravom upotrebljen navedeni atribut.

Međutim, Porfirogenet je imao isto tako veoma dobre i vjerodostojne podatke o Splitu, odnosno, o Dioklecijanovoj palati koje je s punom akribijom unio u svoje djelo. Ali ako znamo da u palati postoje dva objekta okrugle, odnosno, oktogonalne osnove: Vestibul i Dioklecijanov mauzolej, koje Porfirogenet ne opisuje već samo pominje crkvu sv. Dujma u Mauzoleju, a da se atribut *ελληματικός* u sva tri slučaja odnosi na podume palate, odnosno, na planiranu izgradnju zasvođenih zgrada nad tim pravougaonim ali svakako zasvođenim podrumima, onda je jasno da je gornji atribut upotrebljen da označi svod, odnosno, zakrivljenost u vertikalnom presjeku, a ne u tlocrtu.

U slučaju Kotora, pak, podaci kojima se Porfirogenet služio nisu bili takve prirode da bi mu omogućili precizniji opis samog grada, već se sve svelo na opis položaja i geografskih karakteristika te na uzdizanje kulta sv. Tripuna, dok je rečenica o njegovoj crkvi dodata na kraju kao uzgredan i manje važan podatak, a za njen šturi opis upotrebljen je isti atribut kao za podume Dioklecijanove palate u prethodnom pasusu o Splitu, ili pak za hram sv. Trojice u kasnijem pasusu o Zadru. Upravo stoga predlažemo da se kao sasvim ubjedljivo prihvati tumačenje da je Porfirogenet u svom opisivanju oblika i tipova crkvenih i profanih građevina na našoj obali koristio samo dva termina: *δρομικός* za građevine izdužene, pravougaone osnove i *ελληματικός* za građevine centralne osnove, odnosno, za sve građevine za čiju su gradnju korišteni svodovi, ili čak kupole.²⁸ Iz ovoga slijedi zaključak da atribut *ελληματικός* za

²⁷ B. Ferjančić, l.c., prevodi to sa »bazilika«.

²⁸ Bilo bi instruktivno navesti kako naši mjerodavni interpretatori Porfirogenetovog teksta prevode ovaj atribut. Već je pomenuto da B. Ferjančić (o.c.) svuda upotrebljava izraz »zasvođen«. M. Suić (o.c.) takođe upotrebljava isti izraz čak za crkvu sv. Trojice u Zadru. S druge strane, talijanski istraživač odnosa katorske biskupije i nadbiskupije u Bariju, F. Sforza, Bari e Kotor, un singolare caso di rapporti fra le due sponde adriatiche, Bari 1975, str. 23, bilj. 13, završava svoj prevod Porfirogenetovog pasusa o Kotoru rečenicom o prvobitnoj crkvi sv. Tripuna ovako: »La sua chiesa è a cupola«. Nažalost, nije nam bilo moguće kontrolisati prevode Porfirogenetovog djela na druge jezike, ali je i ovo dovoljno.

prvobitnu crkvu sv. Tripuna treba shvatiti kao: crkva centralne osnove, zasvedena, a možda i sa kupolom.

Pored Porfirogeneta koji, kako smo vidjeli, samo uzgredno pominje crkvu sv. Tripuna u kontekstu isticanja svečevog kulta, podatke o gradnji te prvobitne crkve donose još dva druga literarna izvora, nastala u Kotoru sredinom XV vijeka, navodno, po starijim predlošcima.

Prvi dokument se naziva i Andreacijeva »povelja«,²⁹ dok je drugi ustvari dio lekcije starog brevijera o proslavi sv. Tripuna.³⁰ Objavio ih je prvo Farlati, odnosno, njegov nastavljač Colletti,³¹ a zatim G. Gelcich.³² Opširno ih komentira I. Stjepčević,³³ koji za »Instrumentum« doslovno kaže: »Pažnja koju neki ispravi posvećuju jedva je osnovana«, pa zaključuje da je »tobožnja isprava nezgrapna krparija kasnijih vremena i da se kao neosnovani imaju zabaciti svi zaključci iz nje izvedeni«. Za »Legendu« J. Kovačević³⁴ kaže: »Ova legenda je samo prazno i verbalno proširen sadržaj dela Andreacijeve povelje u kome se govori o donošenju moštiju sv. Tripuna u Kotor. U ovoj legendi nema ni jedan nov podatak osim Andreacijevog prezimena — Saracenis«. I ostali istraživači sumnjaju u njihovu vjerodostojnost pa podatke koriste sa rezervom, osim datuma na početku »Instrumentuma«,³⁵ koji je uobičajeno prihvaćen kao datum posvećenja prvobitne crkve, te imena ktitora crkve, kotorskog građanina Andreacija, ili Andree Saracenis. Dalje, u svim rukopisnim ili štampanim primjercima »Instrumentuma« postoji tzv. postila: »Hoc instrumentum suprascriptum fuit extractum ex originali scripto litteris antiquis de verbo ad verbum, nihil addendo vel minuendo«, što bi značilo da je sastavljač »Instrumentuma« imao pred sobom jedan ili više dokumenata IX—XIII vijeka pisanih karolinškom minuskulom ili beneventanom, koje se u spisima XIV—XV vijeka nazivaju »littera antiqua«. Očito se radi o crpljenju podataka iz više starijih spisa, pošto se svi komentatori slažu da u »Instrumentumu« egzistiraju zajedno najmanje tri zasebne cjeline:

— Priča o Andreacijevoj kćerki, djevici Teodori, koja pretpostavlja život u klauzuri neželjenom braku sa nekim moćnikom, što je po J. Kovačeviću³⁶ njegovano kao literarni rod u X—XI vijeku, a odnosilo se na ličnosti VIII—IX vijeka;

— Opis translacije moštiju sv. Tripuna sa pomenom prvobitne crkve, koju Andreaci gradi na mjestu gdje su se svečeve mošti po drugi put same zaustavile, te u kome je vrijednost otkupa za mošti iskazana

²⁹ Originalni naslov glasi: »Instrumentum corporis nostri gloriosi gonfalonis martyris Sancti Tryphonis«; u daljem tekstu: »Instrumentum«.

³⁰ U originalu: »Lezenda de misser San Tryphon martire confalon et protector della Cittade de Catharo«; u daljem tekstu: »Lezenda«.

³¹ *Illyricum sacrum*, VI, 425.

³² *G. Gelcich*, *Storia documentata della Marinarezza Bocchese, Ragusa 1889*, str. 79—86; korišten ovaj tekst.

³³ *I. Stjepčević*, o.c., str. 25—29.

³⁴ *J. Kovačević*, o.c., str. 103.

³⁵ Datacija glasi: »Anno a Cristi incarnatione octangentesimo nono, die decima tertia Januarii«, odnosno, 13. januara 809. godine.

³⁶ *J. Kovačević*, o.c., 102.

u rimskim solidima, koji se termin za zlatni novac ne upotrebljava poslije XI vijeka;³⁷

— Andreacijev »testament« sa odredbama o nasljeđivanju ktitorskih prava u njegovoj porodici »usque ad hodiernum diem«, što je svakako glosa sastavljača »Instrumentuma«, dok je priča o oslobodenicima Marinu i Premaru, kupljenim u nekoj »scaranza« (?) sv. Tripuna isuviše nejasna i nema veze sa prethodnim tekstom.³⁸

J. Kovačević iz čitavog teksta prihvata bez rezerve dva podatka:

a/ crkva sv. Tripuna je posvećena 13. januara 809. godine u sklopu prodora istočnjačkih kultova na jadranske obale tokom IX vijeka;³⁹

b/ u Kotoru je tokom IX i X vijeka postojala crkvena literatura lokalnog karaktera koja je našla svog odraza u »Instrumentumu«.

Međutim, on iz priče o Teodori izvlači još jedan podatak o indirektnom postojanju posebne nadgrobne kapele kotorskog građanina Andreacija i njegove porodice, pored crkava sv. Tripuna i sv. Marije od Rijeke, koje se u »Instrumentumu« pominje. Naime, analizirajući naziv postojeće kotorske crkve sv. Marije od Rijeke, koja se jedino na ovom mjestu u »Instrumentumu« naziva »infunaria«, Kovačević je od ovoga iskonstruisao oblik »infuneraria«, odnosno: »nadgrobna«, pripisao je Andreaciju i locirao: »kraj crkve sv. Tripuna, sa leve strane, gde se u povelji episkopa Maja iz 1166. g. pominje oltar sv. Marije i gde je otprilike nađen Andreacijev sarkofag«.⁴⁰

Ovo bi naizgled bila vrlo zanimljiva pretpostavka da joj se ne suprotstavljaju slijedeći razlozi:

— Crkva sv. Marije od Rijeke se u svim kasnijim kotorskim dokumentima, počev od isprave o njenom posvećenju iz 1221. godine,⁴¹ svuda isključivo naziva »ecclesia Scte Mariae de (in) fiumera, de (in) fiumara«, za razliku od druge dvije kotorske crkve posvećene sv. Mariji i to: Sv. Marije od Mosta i Sv. Marije Magdalene.⁴² Stoga je očigledno da je oblik »infunaria« iz »Instrumentuma« loše pročitani uobičajeni naziv »in fiumara«, a time otpada svaka mogućnost kontaminacije »infunaria« — »infuneraria«;

— Našim iskopavanjima je definitivno dokazano da ispred gabarita sadašnje romaničke Katedrale ne postoje nikakvi temelji koji bi se eventualno mogli identifikovati kao ostaci bilo kakve crkvene građevine, a pogotovo ne »rotunde« sv. Tripuna, uz koju je Andreaci mogao sagraditi svoju posebnu nadgrobnu kapelu;

— U ranom srednjem vijeku, a i kasnije, bilo je uobičajeno da se

³⁷ Ibidem.

³⁸ *I. Stjepčević*, o.c., str. 26.

³⁹ Mošti sv. Anastazije prenio je 807—809. godine iz Carigrada u Zadar zadarski biskup Donat; mošti sv. Marka prenesene su iz Aleksandrije u Veneciju 829. godine.

⁴⁰ *J. Kovačević*, o.c., str. 103.

⁴¹ *T. Smičiklas*, *Codex diplomaticus*, III, 181, str. 207.

⁴² O tome vidi: *J. Martinović*, *Graditeljska djelatnost u Kotoru u prvoj polovini XIV vijeka (Pokušaj rekonstrukcije urbane topografije grada)*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XXXI—XXXII (1983—1984.), Kotor 1984, str. 26—42; XXXIII—XXXIV (1985—1986), Kotor 1986, str. 17—72.

ktitori pokapaju u objektima koje su podigli ili ispred njih.⁴³ Teško je vjerovati da bi Andreaci smogao toliko sredstava da pored prvobitne crkve sv. Tripuna sagradi još i posebnu nadgrobnu kapelu za svoju porodicu, već će prije biti da je sahranjen po sopstvenoj želji u gabaritu prvobitne crkve — svoje zadužbine — da počiva što bliže svecu — mučeniku;

— Lijevi, sjeverni oltar romaničke Katedrale posvećen je u Majovo doba sv. Mariji, ne stoga što je »tu negdje« bila nadgrobna kapela sv. Marije, već zato što su katedralne, episkopske crkve već od početka hrišćanstva bile najčešće posvećivane Bogorodici pa je ta tradicija poštovana.

Međutim, da bi se stekao potpuni uvid u situaciju glede sakralnog graditeljstva u Kotoru na osvit preromanike, potrebno je osvrnuti se na značajne nalaze učinjene tokom zaštitnih i sondažnih arheoloških istraživanja, sprovedenih u sklopu sanacionih i revitalizacionih radova u cilju otklanjanja šteta od zemljotresa 1979. godine na ostalim kotorskim crkvama, posebno crkvi sv. Marije od Rijeke koja u sadašnjem obliku potiče iz 1221. godine,⁴⁴ te crkvi sv. Mihaila koji je i pored pregradnji i devastacija tokom vjekova ipak sačuvao najveći dio svog izvornog oblika iz druge polovine XIV vijeka,⁴⁵ kao i u manjoj prostoriji koja se nastavlja na sakristiju katedrale sv. Tripuna.⁴⁶

Istraživanjima u crkvi sv. Marije od Rijeke otkriveno je da je sadašnja stojeća crkva zapravo tek treća faza u životu ovog kulturnog objekta, a da je on zapravo nastao u VI vijeku kao sjedište episkopa obzirom na nalaz uređaja za krštavanje odraslih polivanjem u oltarnom dijelu (dijakonikonu) sjevernog broda starohrišćanske bazilike,⁴⁷ te da je u drugoj fazi dobio novo unutrašnje uređenje u obliku kamenog crkvenog namještaja — oltarne pregrade sa elementima preromaničke plastične dekoracije IX vijeka.

U slučaju crkve sv. Mihaila otkriveno je da je sadašnja crkva sagrađena nad temeljima mnogo veće crkvene građevine, za koju se sada pouzdano može tvrditi da je to ona crkva sv. Mihaila, čiji je opat Petar prisustvovao posvećenju oltara romaničke katedrale sv. Tripuna 1166. godine, prema sačuvanoj ispravi.⁴⁸ Ova starija crkvena građevina imala

⁴³ Tokom istraživanja u kotorskoj romaničkoj crkvi sv. Pavla iz 1263. godine najprije je otkriven u samoj crkvi jedan grob za koga se pretpostavljalo da je grobnica ktitora crkve, kotorskog građanina Pavla Bari, a zatim izvan crkve, ispod nekadašnjeg ulaza, odnosno, u arkosoliju ispod dvokrakog ulaznog stepeništa kameni zidani sarkofag, za koji se gotovo pouzdano može tvrditi da je grobnica pomenutog ktitora.

⁴⁴ Arhitektonska istraživanja 1982. godine vodila je dr Milka Čanak-Medić koja je rezultate objavila u knjizi »Arhitektura Nemanjinog doba« II, Beograd 1988, str. 203 i d. Arheološkim iskopavanjima u zimu 1985/1986. godine rukovodio je autor ovog rada, a rezultati se objavljuju u ovom broju »Priloga«.

⁴⁵ Istraživanjima je rukovodila dipl. ing. arh. Zorica Čubrović, konzervator Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru, a rezultati nisu objavljeni.

⁴⁶ Arheološkim istraživanjima rukovodio je autor, a arhitektonskim dr Milka Čanak-Medić.

⁴⁷ Opširnije obrađeno u radu J. Martinović, »Ranohrišćanska krstionica ispod crkve sv. Marije od Rijeke u Kotoru« u ovom broju »Priloga«.

⁴⁸ T. Smičiklas, Codex, 1.c.

je pet parova masivnih stubaca koji su nosili krov centralnog prostora, ili u drugoj varijanti: pet parova pilastara prislonjenih uz bočne zidove, koji su na taj način formirali duboke niše.⁴⁹ Takođe je važno napomenuti da su u apsidalnom prostoru ove starije crkve otkrivene ranije freske, od kojih su sačuvani donji dijelovi niza svetiteljskih likova iznad djelimično sačuvanog sjedišta sinotrona. U najvećem dijelu novootkrivene »donje« crkve sačuvan je malterni pod na kome su, povaljeni kao nakon nekog velikog rušenja, ležali ulomci bogato dekorisane kamene plutejne pregrade zrelog preromaničkog stila, koji još nisu obrađeni i publikovani. Iz tog proizlazi da sa iste pregrade potiče početak posvetnog natpisa, urezanog na gredi septuma sa ornamentom kuka, ugrađenog u zabat stojeće crkve sv. Mihaila, zajedno sa još nekoliko vrlo lijepih fragmenata: prikazom Jagnjeta božjeg, možda iz ranohrišćanskog perioda, dijelom skulpture lava koji davi neku životinju, te ulomkom friza sa klasičnim arkadicama.⁵⁰ Sve ovo potvrđuje činjenicu da je tzv. »donja« crkva sv. Mihaila građena i ukrašena daleko prije gradnje sadašnje romaničke Katedrale, odnosno, da u Kotoru možda već tokom IX, ali svakako u X i XI vijeku — pored relativno malene i skromne prvobitne crkve-martirija sv. Tripuna — postoje još najmanje dvije mnogo veće preromaničke crkve i to: starija faza, tzv. »donja« crkva ispod sadašnje crkve sv. Mihovila, te prva i druga faza starohrišćanske bazilike ispod sadašnje crkve sv. Marije od Rijeke, koja je — kako je već dokazano — imala prerogative episkopske crkve.

Nalazi u manjoj prostoriji vezanoj uz sakristiju katedrale sv. Tripuna povezani su uz mjesto nalaza sarkofaga ktitora prvobitne crkve sv. Tripuna, kotorskog građanina Andreacija, odnosno, Andrije Saraceniša. Prema navodima I. Stjepčevića,⁵¹ sarkofag je nađen 1840. godine prilikom popločavanja ulice između katedrale i biskupije, neposredno ispod pločnika. Po nalaženju smješten je u zasvođeni prolaz što vodi ispod stepeništa relikvijara od bočnih sjevernih vrata Katedrale, a nad njim je postavljen latinski natpis koji svjedoči da je pronađen »sub fornicem«, odnosno, ispod svoda koji premošćuje pomenutu ulicu, spajajući zdanja katedrale i biskupije. Na osnovu sadašnjeg arhitektonskog sklopa ovog svoda, zidanog u najboljoj tradiciji zrele romanike, te njegovog uklapanja u sakristiju, kao i na osnovu novih nalaza tokom naših istraživanja, može se postaviti jedna zanimljiva pretpostavka. Pomenutim istraživanjima je ustanovljeno da pored ovog vidljivog dijela svoda nad ulicom postoji još jedan istovjetni luk, sada uzidan u taj zapadni, suženi dio sak-

⁴⁹ Sličnu konstrukciju imala je još jedna kotorska srednjovjekovna crkva sv. Jakova od Lode, prvi put pomenuta u I knjizi kotorskih notara 1326. godine, čiji su temelji otkriveni na glavnom gradskom Trgu od oružja i označeni u pločniku kamenom druge boje. Up. *J. Martinović*, Graditeljska djelatnost u Kotoru prve polovine XIV vijeka, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXXI—XXXII, Kotor 1984, str. 39 i d.

⁵⁰ Prvobitno je analiza epigrafičkog materijala preromaničkog perioda bila uključena u ovaj rad, ali smo uslijed njene opširnosti, na ljubaznu sugestiju prof. I. Petriciolija, kome i ovim putem zahvaljujemo, izostavili prorađenu natpisa i fragmenata kamenog crkvenog namještaja iz kotorskih crkava, kako od ranije poznatih tako i novopronađenih, za slijedeći prilog.

⁵¹ *I. Stjepčević*, o.c., str. 64, bilj. 7.

ristije ispod stepeništa koje vodi u relikvijar. Ova dva luka, oslonjena na masivni zidani stubac, činila su neku vrstu arkadnog trijema, otvorenog prema zapadu koji je stajao ispred romaničke sakristije. U pomenutoj suženoj prostoriji otkrivena je monumentalna zidana grobnica sa djelomično oštećenim sarkofagom od međusobno spajanih kamenih profilisanih ploča, na postolju kome se prilazilo od zapada stepenikom sa nivoa ulice. Kako je Andreacijev sarkofag ležao u ulici pod sjevernim lukom ovog trijema, njemu je kao pandan odgovarao opisani zidani sarkofag pod južnim lukom. Ovo bi moglo da znači da je pomenuti arkadni trijem bio memorija podignuta u čast ličnosti značajnih za život katedrale; logika upućuje na to da su u njoj mogli biti smješteni sarkofag Andreacija, ktitora prvobitne crkve sv. Tripuna, i eventualno zidana grobnica u obliku sarkofaga biskupa Maja, koji je 1166. godine osvetio oltare romaničke katedrale, a možda i sagradio memoriju za ukop svoj i njegovih nasljednika na biskupskoj katedri Kotora.⁵²

Na kraju, u ovakvoj konstelaciji iznesenih fakata možemo uspostaviti slijedeći hronološki pregled najranije istorije Kotora anticipirajući ranije iznesenu tezu o paralelnom postojanju i životu jednog antičkog naselja sa pretpostavljenim imenom CATHARUM na položaju današnjeg (i srednjevjekovnog) Kotora, i antičkog naselja AGRUVIUM u široj oblasti Grbaljskog polja.⁵³

— Već od IV vijeka n.e. naselja agrarnog karaktera i otvorenog tipa, kakvo je bilo Agruvium u ravnici plodnog Grbaljskog polja, počinje postepeno gubiti svoj značaj u korist prirodno utvrđenog naselja Catharum na lokaciji Kotora;

— Varvarske najezde zapadnih Gota na Prevalis početkom V vijeka i borbe Honorija i Stilihona za prevlast u Iliriku i Prevalisu ubrzale su rast značaja Catharuma obzirom na porast opasnosti;

— Provale Ostrogota pod Teodorihom u drugoj polovini V vijeka u Epir, osvojenje Drača i upadi u Prevalis, te njihov osvajački pohod na Italiju, gdje su srušili Odoakarovu državu, doveli su do potpadanja pod gotsku vlast cijele istočne rimske provincije Dalmacije, uključujući i Boku Kotorsku te dijelove Prevalisa oko Nikšića, a tim je još više podcrtan značaj odbrambenog položaja Catharuma za zaklon stanovnika Agruviuma pa i Rhisiniuma u njegovoj neposrednoj blizini;

— Kao jedan od momenata koji su doprinijeli bržem propadanju antičkih gradova na ovom području, mora se istaći i veliki zemljotres 518. godine, kada je opustošen glavni grad Prevalisa, Doclea;

— Justinijanova vladavina (527—565. godine) označava prekretnicu u restauraciji vizantijske vlasti, ali i građevinske djelatnosti na ovom području, a to rezultira podizanjem ranohrišćanske bazilika sa baptisterijem kao prve katedralne crkve Kotora ispod sadašnje crkve sv. Marije od Rijeke te prvim pomenom kotorskog (?) episkopa Viktora;

— Iz VII vijeka imamo prvi pomen imena »Catharum« kod Anonima iz Ravene.⁵⁴ Ako povučemo paralelu sa Dubrovnikom, za koga Rave-

⁵² U raki ispod zidanog sarkofaga otkriveno je ukupno 12 kostura, bez ikakvih priloga.

⁵³ J. Martinović, Analiza izvora za ubikaciju Agruviuma, Godišnjak Pomorskog muzeja Crne Gore XIX, Kotor 1971, str. 29 i d.

⁵⁴ Anonymi Ravenatis Geographia, IV 16; V, 19.

nat kaže: »Epitaurum id est Ragusium«, jasno je da u slučaju Kotora nema govora o naglom preseljenju, o nekom bijegu iz drugog obližnjeg naselja, već o postepenom jačanju i konačnom ostvarenju prevage jednog utvrđenog grada (Catharum) nad agrarnim naseljem (Agruvium);

— Kraj VIII i početak IX vijeka karakterišu borbe za prevlast nad istočno jadranskom obalom između mlade karolinške države, koja pokazuje velike aspiracije na to područje, i Vizantije koja kao pomorska sila nastoji očuvati svoj suverenitet nad dalmatinskim gradovima i ostrvima. Franačko osvajanje Istre i Furlanije (788. godine), kao i krunisanje Karla Velikog za rimskog cara (800. godine) izazvalo je znatan antagonizam, pri čemu su gradovi ipak ostali vjerni Vizantiji. Međutim, uslijed uplitanja Venecije, upućeno je poslanstvo gradova Karlu Velikom da se zatraži franački suverenitet (805. godine). To dovodi u dva navrata do intervencije vizantijske flote pod Niketasom (806—809. godine), pa je vizantijska vlast — i pored dinastičkih borbi — ponovo uspostavljena, što je i formalno priznato Ahenskim mirom (12. januara 812. godine), koga su nakon dugih pregovora zaključili Karlo Veliki (768—814) i vizantijski car Mihailo Rangabe (811—813), budući da je car Nikifor I (802—811), koji je započeo pregovore, poginuo u borbi sa kanom Krumom, a u međuvremenu je umro i kralj Italije Pipin Mali, koji je još ranije opustošio dalmatinske gradove i zauzeo Veneciju;

— Sudeći po podatku iz citiranog »Instrumentuma«, kotorski građanin Andreaci je upravo u to doba kupio od mletačkih trgovaca mošti sv. Tripuna i dao sagraditi prvobitnu crkvu tipa martirija, posvećenu tom mučeniku, i to dana 13. januara 809. godine. Iako se može pretpostaviti da je Kotor ostao po strani od navedenih sukoba, obzirom na njihovu sjeverniju lokaciju, ipak se mora postaviti pitanje vjerodostojnosti toga datuma, pa i godine podizanja prvobitne crkve, pošto bi taj čin padao upravo u jek ratnih operacija;

— S druge strane, ta prvobitna crkva—martirij sigurno nije bila prva kotorska katedrala, pošto smo kao takvu identifikovali starohrišćansku baziliku ispod crkve sv. Marije od Rijeke, tim više što je prvobitna crkva građena kao tipični martirij za njegovanje kulta mučenika i iscjelitelja, što je posredno doprinosilo stabilizaciji vizantijske vlasti nakon Ahena;

— Daljnji razvoj događaja tokom IX vijeka u Kotoru može se pratiti samo posredno. Porfirogenet kaže da je saracenska flota pod komandom Samana, Soldana i Kalfisa prodrla i opustošila grad Budvu, Rose i donji Kotor,⁵⁵ a zatim nastavila opsadu Dubrovnika. Ali, Porfirogenet je ovdje kontaminirao dvije navale Saracena na našu obalu: prvu u vrijeme vizantijskog cara Mihaila III (842—867), koja se mogla zbiti čak i oko 841. godine, i drugu u vrijeme Vasilija I (867—886), kada je drugar Niketa Orif spasio grad Dubrovnik od saracenske najezde i opsade iz Barija;

— Već oko 826. godine bila je organizovana vizantijska tema Drač kojoj su, po Porfirogenetu, pripadali kasteli Lješa, Bara i Ulcinja »do Kotora«. S druge strane, nova vizantijska tema Dalmacija organizovana je

⁵⁵ DAI, cap. 29.

tek nakon pomenute pomorske ekspedicije Nikete Orifa i uspostavljanja vizantijske prevlasti;

— Nije poznato šta se u vrijeme saracenske navale desilo sa prvobitnom crkvom sv. Tripuna, ali ni sa episkopskom crkvom ispod sv. Marije od Rijeke, pošto su se obje nalazile u opustošenom području grada koga Porfirogenet naziva »donji Kotor«. No Porfirogenetov kasniji podatak o snažnom iscjeliteljskom kultu sv. Tripuna, koji je stigao do njegovog vremena i položaja, sigurna je potvrda da se prvobitna crkva održala i preživjela navalu, ali i indirektna potvrda da nije bila katedralna crkva Kotora;

— Kult sv. Tripuna kao iscjelitelja jačao je sve više, pa je prvobitna crkva postala premalena i nedostojna za pojam tolikog svetišta. Istovremeno je i episkopalna bazilika ispod crkve sv. Marije od Rijeke iz svoje prve faze — i pored popravki i ponovne dekoracije u drugoj fazi tokom IX vijeka — postala toliko trošna i dotrajala da se negdje krajem XI ili početkom XII vijeka pojavila potreba za gradnjom nove Katedrale. Očigledno je došlo do spajanja ovih dviju inicijativa, pa je 1124. godine vijeće kotorskih plemića na čelu sa gradskim knezom, priorom Melom i biskupom Urzacijem dodijelilo »tumbam sci Archangeli«, odnosno, benediktinski manastir sv. Mihaila na ostrvu Prevlaka udno Tivatskog zaliva crkvi sv. Tripuna; zapravo, dati su prihodi sa toga velikog posjeda za gradnju nove romaničke katedrale;⁵⁶

— Ako prihvatimo godinu 1124. kao početnu godinu gradnje sadašnje Katedrale, izlazi da je njena izgradnja trajala sve do 1166. godine, kada je izvršeno posvećenje oltara. Već je napomenuto da za gradnju nove građevine, pravog giganta među tadašnjim skromnim zdanjima kotorskih građana, morao biti uklonjen jedan broj tih objekata raznih funkcija. Vjerojatno je među njima srušen i jedini sakralni objekt — Martirij sv. Tripuna, odnosno, naša prvobitna crkva, čija je funkcija prenesena u novu katedralu, ali je kao spomen na ranijeg ktitora uz sjeverni zid katedrale ispred sakristije prizidana memorija u obliku arkadnog trijema, pod čijim je sjevernim lukom postavljen sarkofag sa zemnim ostacima ktitora Andreacija i njegove žene Marije, a pod južnim lukom izgrađena nova grobnica za biskupa Maja i njegove nasljednike na biskupskom tronu Kotora;⁵⁷

— Takođe je postalo izvjesno da je starohrišćanska trobrodna bazilika ispod crkve sv. Marije od Rijeke, koja je do izgradnje romaničke katedrale bila biskupsko sjedište, nakon toga uslijed starosti i dotrajalosti morala biti porušena, a na njenim temeljima, tačnije nad njenim srednjim brodom, dakle, u smanjenom obimu bila sagrađena nova, sadašnja romanička crkva sv. Marije, po ispravi 1221. godine.⁵⁸

Kada se posmatra sa određene vremenske i prostorne distance, tada ovo slaganje odgovarajućih kockica u jedinstveni mozaik istorije ranohrišćanskog i ranosrednjevjekovnog Kotora, izgleda relativno lagan

⁵⁶ T. Smičiklas, Codex II, str. 38. dokument br. 37.

⁵⁷ U sjevernom zidu Relikvijara sada su uzidana tri natpisa ovih nasljednika: Mihaila iz 1205. godine, Sergija iz 1219. godine i Deodata iz 1254. godine.

⁵⁸ T. Smičiklas, Codex III, str. 207, dokument br. 181.

posao, mada se ipak mora priznati da do njega nije bilo jednostavno doći, da su bili potrebni veliki naponi u istraživanju niza ostalih kotorskih crkvenih građevina da bi se stvorile osnovne premise za izvlačenje zaključaka. Iako smo svjesni da u ovom mozaiku ima dosta lakuna retuširanih pretpostavkama, smatramo da se na današnjem nivou naših saznanja o odnosu prvobitne crkve sv. Tripuna i današnje katedrale ključ za razrješenje ovih problema nalazi u akribičnoj analizi svih podataka od interesa, prikupljenih tokom arheoloških istraživanja poslije potresa 1979. godine, a da bi samo neka dalja sistematska istraživanja bliže i dalje okoline katedrale mogla da dopune ili opovrgnu ove naše pretpostavke i iz njih izvučene zaključke.

PROLEGOMENI AL PROBLEMA DELLA CHIESA PRIMORDIALE DI SAN TRIFONE A KOTOR

Jovan J. Martinović

Il Duomo di Kotor, città iscritta nella Lista del Patrimonio Mondiale Culturale dell'UNESCO, è costruito nel 1166 come una basilica romanica a tre navate, con cupola nel mezzo e due campanili alla facciata principale, ma durante i secoli, grazie ai danni effettuati dagli terremoti permanenti in questa zona del cosiddetto IX grado di rischio sismico, e soprattutto dal grande terremoto del 1667, il suo aspetto romanico è stato barocchizzato. La tradizione antichissima vorrebbe sotto la chiesa attuale trovare i resti della chiesa primordiale dall'inizio di secolo IX, menzionata dal Costantino Porfirogenito come una »rotunda«, già elaborata nella letteratura scientifica ma senza alcuna conferma materiale.

Nella connessione dei lavori del restauro della Cattedrale di San Trifone, danneggiata anche nel terremoto catastrofico di Crna Gora (Montenegro) in 1979, sono stati effettuati gli scavi archeologici sistematici nel sotterraneo della Cattedrale, nonché delle strutture annesse (la sagrestia, le strade intorno la chiesa). Durante i lavori archeologici nel interno della chiesa non si sono trovate nessuna tracce di fondamenti d'un edificio sacrale, e tanto meno d'una chiesa rotonda. Ma gli scavi nella sagrestia e nella via angusta tra la sagrestia ed il Vescovato, al nord della Cattedrale, hanno dato gli risultati straordinari che gettano una luce nuova sul problema della chiesa primordiale di San Trifone, finora conosciuta come »rotunda«.

A questa località, sotto il pavimento della sagrestia ed il marciapiede della strada, alla profondità di 1,60 m dal livello attuale, sono scoperti fondamenti d'una chiesa quadrangolare, ideata in forma di croce greca iscritta, di cui navata principale ed il transetto centrale erano più larghi di quelle posteriori. Alla facciata orientale sono appoggiate tre absidi, quella di mezzo più larga, rettangolari dal esterno e semicircolari nel interno. Sulle sezioni di navata media e transetto centrale potevano essere eretti i pilastri o colonne per sostenere la cupola, come esiste nelle rovine della chiesa del IX secolo di San Toma a Prčanj, vicino Kotor; le navate potevano essere coperte a volte incrociate o a botte.

La struttura descritta della chiesa scoperta richiedeva un'analisi minuziosa della presentazione delle città medioevali sulla costa orientale adriatica nell'opera di Porfirogenito. Questo scrittore adopera l'aggettivo »heilematikòs«, usato per descrivere la chiesa primordiale di San Trifone e tradotto come »rotundum«, anche per la descrizione della chiesa di Santa Trinità (San Donato) a Zadar — una vera rotonda, ma pure per gli ambienti sotterranei del Palazzo di Diocleziano a Split, gli spazi assolutamente rettangolari e coperti a volte. L'unica opposizione vi è l'aggettivo »dromikòs«, usato solamente per la basilica di Santa Anastasia in Zadar; questo vuol dire che Porfirogenito adoperava questo aggettivo per gli edifici oblungi, forse con soffitto piano in legno, ma l'aggettivo »heilematikòs« per gli ambienti di pianta centrale, sia ro-

tondi o rettangolari e pure coperti a volte o con cupola. Così nel caso della chiesa primordiale di San Trifone quel attributo deve essere considerato come: chiesa di pianta centrale, coperta con volte e forse con cupola.

Essendo così in grado di studiare simultaneamente nostre due scoperte: il battistero nella parte absidale della navata settentrionale della basilica cristiana del VI secolo dopo Cristo, sotto la chiesa odierna di Santa Maria »del Fiume« a Kotor, ed il ritrovamento dei fondamenti della chiesa primordiale di San Trifone del IX secolo, sotto la sagrestia e la strada vicina al Duomo romanico di Kotor, sarebbe possibile stabilire e mettere insieme alcune tesselle del mosaico di storia prematura della città di Kotor al modo seguente:

— Benchè questa città era per la prima volta menzionata sotto quel nome dal Anonimo di Ravenna nel VII secolo, già nella prima metà del VI secolo ci esisteva una grande basilica cristiana con battistero cruciforme, che è stata confermata come chiesa cattedrale di Kotor;

— Nel inizio del secolo IX, dal cittadino di Kotor, Andreaci (cui sarcofago era scavato 150 anni fa vicino il Duomo attuale) fù fondata una relativamente piccola chiesa — martirio per le ossa di San Trifone, in forma di croce greca, forse con cupola nel mezzo, che secondo l'analisi è quella »rotunda« menzionata dal Porfirogenito;

— Nei secoli seguenti il culto di martire San Trifone si estendeva e rinforzava nel modo di diventare il patrono della città e di diocesi di Kotor, al cui importanza non corrispondeva più la piccola e cadente chiesa primordiale, comparandola con basilica cattedrale di Santa Maria, ma anche con una nuova, terza scoperta: la vicinissima chiesa di San Michele;

— Così nel Millecento iniziò la costruzione d'una nuova, grande chiesa romanica, il Duomo attuale di Kotor, solennemente inaugurato il 19 giugno 1166, dove sono trasferiti non solo il culto di San Trifone ma anche la sede episcopale dalla basilica di Santa Maria »del Fiume«, fino allora la cattedrale di Kotor;

— Sui fondamenti di quella basilica, »veniente in vetustate« secondo il documento di sua inaugurazione, è stata costruita nel 1221 la chiesa romanica di Santa Maria »del Fiume«, che finora ha conservato i suoi prerogativi della chiesa concattedrale di Kotor;

— Il piccolo martirio — la chiesa primordiale era demolito soprattutto per la costruzione di nuova sagrestia del Duomo con una arcata di fronte, dove era sepolto il sarcofago di Andreaci, il fondatore del martirio primordiale di San Trifone.

Nel contesto di queste scoperte importantissime si può osservare la necessità degli scavi archeologici sistematici, che hanno dato un nuovo valore alla città medioevale di Kotor, iscritta nella Lista dei beni culturali mondiali d'UNESCO.